

ՀՈՎՀԱՆ ՕԶՆԵՑԻՆ ԻԲՐԵՎ ՊԱՏԿԵՐԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՔՆՆԱԴԱՏ
(ՆԿԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐ «ԸՆԴՂԷՄ ՊԱՒԴԻԿԵԱՆՑ» ԵՐԿԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ)

Բանալի բառեր – Հովհան Օձնեցի, պատկերամարտություն, պատկերապաշտություն, կռապաշտություն, հայոց եկեղեցի, պավլիկյաններ, երևութականներ, քրիստոսաբանություն

Հովհան Գ Իմաստասեր Օձնեցին հայ մշակույթի լուսավոր և առեղծվածային այն դեմքերից է, որոնց մասին ավելի շատ պահպանվել են հրաշապատումներ ու ավանդազրույցներ, քան հավաստի կենսագրական փաստեր: Սակայն, անկախ նրա մասին պահպանված փաստերից և լեգենդներից, նրա գործունեության մասին եղած հիացական ու մերժողական գնահատականներից, իր գործունեությամբ ու ստեղծագործություններով նա նշանակալից դեր է խաղացել հայոց պատմության մեջ ու մշակույթի կյանքում և ազգային կոլեկտիվ հիշողության մեջ մնացել որպես հրաշագործ կաթողիկոս, իմաստասեր ու արդյունավետ եկեղեցական գործիչ: Մովորաբար նրան համարում են պավլիկյան գաղափարախոսության քննադատ՝ նկատի ունենալով նրա «Ընդդեմ պառիկեանց» երկը, մինչդեռ վերջինս ըստ էության ավելի շուտ արտահայտում է պատկերամարտության (այդ թվում՝ պավլիկյանների) նկատմամբ Օձնեցու վերաբերմունքը, ուստի այդ երկը պետք է նախ և առաջ դիտել որպես համաքրիստոնեական գրականության մեջ պատկերամարտության դեմ գրված առաջին ամփոփ աշխատություններից մեկը:

Սույն հոդվածում քննության առարկա է առաջին հայացքից տարօրինակ թվացող այն հարցը, թե ում դեմ է ուղղված Հովհան Օձնեցու «Ընդդեմ պառիկեանց» երկը: Տարօրինակ է, քանզի երկի վերնագիրը պարզորոշ հուշում է, որ այն պետք է ուղղված լինի պավլիկյանների դեմ: Ցավոք, հայտնի չէ, թե երկի վերնագիրը պատկանում է հեղինակի՞ն, թե՞ դա վերնագրել են հետագա դարերի մատենագիրները: Այս երկը նտրանքը անհիմն չէ. որոշ փաստեր հիմք են տալիս կասկածելու վերնագրի հեղինակային պատկանելությունը: Նախ, նշենք տարակուսանք առաջացնող այն փաստը, որ Օձնեցու երկերում ընդամենը երեք անգամ է հիշատակվում պավլիկյանների անունը և երեք անգամ էլ այն գրվում է տարբեր կերպ: Այսպես, «Ատենաբանություն» երկում

գործածված է «պոլիկեանք» եզրույթը («Ոչ է պարտ ի չարադանդ մծղնէիցն տեղիս, որ կոչին պոլիկեանք»¹), իսկ «Ընդդէմ պառլիկեանց» երկում՝ տեքստում «պայդակենութիւն» («Նախկին մծղնութեան պայդակենութեան իւեշերանք»²) և վերնագրում՝ «պառլիկեանց»: Փաստորեն, «Ընդդէմ պառլիկեանց» երկի վերնագրում և տեքստում տարբեր կերպ է գրվում պավլիկյանների անունը, ինչը իսկապես տարօրինակ է: Զարմանալի է նաև այն փաստը, որ Օձնեցին «Ընդդէմ երեւութականաց» երկում (գրված հավանաբար 726 թ.), Քրիստոսի բնության հարցի կապակցությամբ թվարկելով իրեն հայտնի աղանդավորական և հերձվածողական մի շարք ուղղություններ ու ուսմունքներ և դրանց առաջնորդների անունները (Եվտիքես, Վալենտիանոս, Մանի, Ապոդինար, Սոփրոնիոս, Յուլիանոս, Եվնոմիոս, Արիոս և այլն, որոնք կամ ուրանում էին Քրիստոսի մարդեղությունը, կամ Քրիստոսը մարմինը համարում էին երկնքից բերված, կամ թվացյալ էին համարում Քրիստոսի Հայտնությունը և այլն), չի հիշատակում պավլիկյանների կամ նրանց որևէ տեսաբանի անուն: Մինչդեռ հայտնի է, որ պավլիկյանները, ինչպես մանիքեականներն ու մարկիոնականները³, երևութականներ էին, այսինքն՝ ըստ նրանց՝ «Քրիստոսը մարմին չի առել Ս. Կույսից, այլ՝ իր հետ երկնքից բերած մարմնով, ինչպես ջուրը խողովակի, անցել է Աստվածածնի միջով»⁴: Թվում է, Օձնեցին պետք է օգտվեր պատեհ առիթից ևս մեկ անգամ քննադատելու պավլիկյաններին՝ տվյալ ժամանակում եկեղեցու գաղափարական վտանգավոր հակառակորդներից մեկին, մինչդեռ «Ընդդէմ երեւութականաց» երկում նա առհասարակ չի խոսում պավլիկյանների մասին: Հիմք ընդունելով այս փաստերը՝ կարող ենք ենթադրել, որ Օձնեցու երկի «Ընդդէմ պառլիկեանց» վերնագիրը չի պատկանում հեղինակին, այն վերնագրվել է ավելի ուշ, թերևս IX-X դարերում՝ պավլիկյան շարժման աշխուժացման ժամանակաշրջանում:

Երկրորդ, իրականում Օձնեցու «Ընդդէմ պառլիկեանց» երկը ոչ միայն քիչ թե շատ պատկերացում չի տալիս պավլիկյանների շարժման պատմության, գաղափարախոսության, կրոնաաստվածաբանական ու քրիստոսաբանական սկզբունքների և սոցիալ-փիլիսոփայական գաղափարների վերա-

¹ «Տեառն Յովհաննու Իմաստասիրի Աւձնեցոյ Մատենագրութիւնք», Վենետիկ, 1834, էջ 74:

² Նույն տեղում, էջ 88:

³ Ըստ Վրթանես Քերթոզի՝ «Մանիքեցիքն և Մարկիոնացիքն առ աջօք համարին զճշմարտութեամբ մարմնալ Փրկչին, և յորժամ տեսանեն զպատկերս զժամնին զայրագնեալք և մատուցեալք թշնամանեն»: Տե՛ս Վրթանես Քերթոզ, Յաղագս պատկերամարտից // «Էջմիածին», 1970, թիվ Զ-Է, էջ 91:

⁴ Բարթիկյան Հ., Պավլիկյաններ // «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, 2002, էջ 847:

բերյալ¹, այլև դրանում ընդամենը մեկ անգամ է հիշատակվում «պավլիկյան» անունը, այն էլ, ինչպես նշվեց, «նախկին մծղնեական աղանդի փշրանքներ» արտահայտությամբ: Եթե այդ երկը լիներ անվերնագիր, ապա դժվար կլիներ ասել, թե դա ստուգապես ում դեմ էր ուղղված: Փաստորեն, երկի բովանդակության և վերնագրի միջև կա որոշակի անհամապատասխանություն. ըստ վերնագրի այն ուղղված է պավլիկյանների դեմ, բայց **ըստ էության** (վերնագրին համապատասխան) տեղեկություններ չի տալիս պավլիկյանների մասին, այսինքն՝ չի ներկայացվում ու չի քննադատվում պավլիկյանների ուսմունքը, հատկապես դրա այն դրույթները, որոնք եկեղեցու համար ավելի անընդունելի էին, քան պատկերամարտական դրույթները: Այս կապակցությամբ ծագում է հետևյալ հարցը. Օձնեցու երկը ուղղված է միայն պավլիկյանների², թե՞ առհասարակ պատկերամարտների դեմ: Այս հարցի պատասխանը կարևոր է այն առումով, որ դրանով կարող ենք ճշտել Օձնեցու երկի տեղն ու դերը ոչ միայն հայ, այլև համաքրիստոնեական աստվածաբանական մտքի պատմության մեջ:

* * *

Պատկերապաշտության և պատկերամարտության հարցը թեև դիտարկվել է IV-VII դարերի եկեղեցական գրականության մեջ (Եվսեբիոս Կեսարացի, Եպիփան Կիպրացի, Բարսեղ Կեսարացի, Գրիգոր Նյուսացի և այլք), այնուհանդերձ դա բուռն քննարկումների և գաղափարական-քաղաքական պայքարի առարկա է դարձել հատկապես VIII-IX դարերում²: Ընդունված է

¹ Տե՛ս **Դուրեան Ա.** Յովհան Իմաստասեր Օձնեցի // «Տաճար», 1913, թիվ 26-27, էջ 486, **Քարթլիյան Հ.** Նշվ. աշխ., էջ 845-847:

² Բանավեճերի կովախնձորը արտաքուստ սրբապատկերների հարցն էր, բայց ըստ էության քննարկվում էին այնպիսի խնդիրներ, որոնք աղերսվում էին ինչպես Բանի մարդեղությանը, Քրիստոսի անձին ու բնությանը, հավատքի անաղարտությանը, այնպես էլ աշխարհիկ ու հոգևոր իշխանությունների, եկեղեցու ու պետության հարաբերակցության, քրիստոնեական արվեստին (թույլատրելի՞ է արդյոք արվեստի միջոցով պատկերել վերգգայական, աստվածային աշխարհը, արվեստագետը ի գործ է պատկերելու սրբերին, Աստվածածնին ու Քրիստոսին և այլն) և քրիստոնեական բարոյական արժեքներին: Պատկերամարտները ի դեմս պատկերապաշտության տեսնում էին հեթանոսական կռապաշտության վերականգնման փորձ, իսկ պատկերապաշտների տեսաբանները սրբապատկերները համարում էին յուրօրինակ «Աստվածաշունչ» և ընթերցանության գիրք անգրագետ հավատացյալների համար, վերջիններիս մտքի, զգացմունքների ու հիշողության վրա ներագդելու և նրանց կրթության, «բարեպաշտության ու կրոնասիրության հորդորի» միջոց (տե՛ս **Безансон А.**, *Запретный образ: Интеллектуальная история иконоборчества* / Перевод с французского М. Розанова, М., 1999, с. 127, **Ադոնց Ն.**, *Պատկերների խնդիրը*, Երևան, 2003, էջ 15): Կրոնական տեսանկյունից պատկերամարտությունը ոչ միայն վաղ քրիստոնեական ավանդույթների և հավատքի մաքրության պահպանմանն ուղղված յուրօրինակ փորձ էր, այլև ուղղված էր հատկապես բյուզանդական եկեղեցիներում (հայ իրականության և հայոց եկեղեցու մեջ պատկերապաշտությունը եղել է չափավորության սահմաններում (այս իմաստով տեղին է պատկերապաշտության փոխարեն պատկերահարգություն եզրույթի գործածումը) և առավելապես դրսևոր-

արևելաքրիստոնեական (հիմնականում բյուզանդական) եկեղեցու պատմության մեջ առանձնացնել պատկերամարտության երկու փուլ. առաջինը սկսվում է 726 թ. բյուզանդական կայսր Լևոն Գ Իսավրացու կողմից սրբապատկերները արգելող հրովարտակով և ավարտվում 787 թ., երբ Նիկիայի VII տիեզերական ժողովը դատապարտում է պատկերամարտությունը: Այս փուլում պատկերամարտների դեմ «Երեք ճառ ընդդեմ սրբապատկերները մերժողների» աշխատությամբ հանդես է գալիս նշանավոր աստվածաբան Հովհան Դամասկացին: Երկրորդ փուլն սկսվում է Լևոն Ե Հայկազն կայսեր օրոք (815 թ.) և ավարտվում հայազգի կայսրուհի Թեոդորայի կառավարման տարիներին, երբ 843 թ. պաշտոնապես վերականգնվում է սրբապատկերների պաշտամունքը: Այս փուլում պատկերամարտության դեմ հանդես եկած նշանավոր աստվածաբաններից էին պատրիարք Նիկիփորը, Թեոդոր Ստուդիտը և Թեոդոր Աբու Կուրանը¹:

Պատկերամարտությանն ու պատկերապաշտությանն աղերսվող հարցերը քննարկվել են նաև VI-VIII դդ. հայ աստվածաբանական գրականության մեջ², ընդ որում ժամանակագրական առումով հայ մտածողների՝ Վրթանես Քերթոզի, Հովհան Մայրագոմեցու, Հովհան Օձնեցու աշխատությունները նախորդել են բյուզանդական եկեղեցու վերոնշյալ աստվածաբանների աշխատություններին: Օրինակ, հայ հետազոտողների՝ Ն. Ակիմյանի, Մ. Աբեղյանի, Ս. Տեր-Ներսիսյանի կարծիքով՝ Վրթանես Քերթոզի «Յաղագս պատկերամարտից» երկը (գրվել է հավանաբար 591-604 թթ. միջակայքում) պատկերամարտության դեմ գրված և մեզ հասած առաջին երկն է ընդհանուր եկեղեցու պատմության մեջ³: Դրանում քննարկվում են այն հարցերը, թե որքանով է քրիստոնեական կրոնին ու եկեղեցական ավանդույթին համահունչ պատկերների ու սրբապատկերների օգտագործումը, և ինչով են միմյանցից տարբերվում հեթանոսական կռապաշտությունը քրիստոնեա-

վել է իսապաշտության տեսքով (տե՛ս **Սահակյան Ա. Ս.**, Միջնադարյան պատկերապաշտության հայկական տարբերակը // «ՊԲՀ», 1987, թիվ 2, էջ 150-159) կռապաշտության հասնող պատկերապաշտության ծայրահեղ ու տարօրինակ դեպքերի, կոպիտ մոգականության, ֆետիշիզմի ու սնտիապաշտական դրսևորումների դեմ (տե՛ս **Шмеман Э. Д.**, Исторический путь Православия, М., 1993, **Шенборн К.**, Икона Христа. Богословские основы, Милан-М., 1999:

¹ Պատկերամարտության մատենագիտությունը տե՛ս **Баранов В. А.**, Иконоборчество // «Православная энциклопедия», т. 22, М., 2009, с. 31-44: Պատկերամարտության պատմության հանգամանալից լուսաբանումը տե՛ս նաև **Лурье В. М.**, История византийской философии. Формативный период, СПб., 2006: Պատկերամարտական շարժման պատմագրությունը տե՛ս **Сюзюмов М. Я.**, Основные направления историографии истории Византии иконоборческого периода // «Византийский временник», т. XXII, М., 1963, с. 199-226:

² Այդ մասին տե՛ս **Մեղրակեան Ա.**, Հայ եկեղեցու պատկերահարգութիւնը, Ս. Պետերբուրգ, 1904; **Մելքոնյան Ե.**, Վրթանես Քերթոզը և պատկերամարտությունը // «Էջմիածին», 1970, թիվ 6-7, **Տեր-Ներսիսյան Ս.**, Հայ արվեստը միջնադարում, Երևան, 1975, **Рамазян А. С.**, К вопросу о причинах иконоборчества в средневековой Армении // «Вестник ПСТГУ», серия III: Филология, вып. 5, 2013, с. 76-85:

³ Տե՛ս **Մելքոնյան Ե.**, նշվ. աշխ., էջ 89:

կան աստվածապաշտությունից: Վրթանես Քերթոզի ավանդույթը շարունակել է հայոց կաթողիկոս Սուրբ Հովհան Օձնեցի Իմաստասերը, որն «Ընդդէմ պառնիկեանց» երկում քննադատել է պատկերամարտությունն ու կռապաշտությունը:

* * *

«Ո՞ւմ դեմ է ուղղված «Ընդդէմ պառնիկեանց» երկը» հարցին պատասխանելու համար նախ շարադրենք դրա վերաբերյալ հեղինակի արտահայտած մտքերը: Օձնեցին իր երկում երեք անգամ անդրադառնում է այն հարցին, թե ում դեմ է ուղղված իր քննադատությունը, սակայն գրեթե (բացառությամբ մեկ դեպքի) պարզորոշ չի հայտնում իր ընդդիմախոսների՝ պատկերապաշտներին կռապաշտության ու նյութապաշտության մեջ մեղադրողների անունները: Իր աշխատության սկզբնամասում նա գրում է, թե «հետին քարոզիչներն ու վկաները», «մտքով խավարածները», «ամբարտավանությամբ մարտահրավեր նետողները», «անհավատության դիպից հիմարացած խելագարները» իրենց պիղծ շուրթերով՝ Տիրոջ նշանի պաշտամունքի համար աստվածապաշտներին մեղադրում են կռապաշտության մեջ՝ մեջբերելով հեթանոսական կռամոլության դեմ ուղղված աստվածաշնչյան մարգարեների խոսքերը: Եվ այս ճանապարհով նրանք մոլորեցնում ու ճշմարիտ դավանությունից շեղում են միամիտ հավատացյալներին: Օձնեցին ցույց է տալիս այդ «մտքով խավարածների» թակարդում հայտնված «տխմար ու պարզամիտ մարդկանց» գաղափարական էվոյուցիան՝ պատկերամարտությունից խաչամարտություն ու քրիստոսատեցություն, հետո՝ անաստվածություն ու դիվապաշտություն¹: Այդ «հետին քարոզիչները» իրենց բնորոշ խորամանկությամբ թիրախավորում են «քրիստոսասեր հոգիներին» և, դաշնակցելով արաբական իշխանությունների հետ ու օգտագործելով նրանց «սովերազիր և առասպելապատում մատյանները», մոլորվածներին ու տգետ հավատացյալներին ներգրավում իրենց բազմության մեջ. «Այլև խորամանկեալ գտին չարութեանց իւրեանց զէն խողխողիչ քրիստոսասիրաց անձանց, դաշնակից լինելով բռնակալաց կրճատելոցն, և ի հմտութիւն ածեալ նոցուն ստուերագիր առասպելապատում մատենիցն զհամբակացն իւրեանց խմբաւորութիւն...»²: Հայտնի է, որ արաբական տիրապետության որոշ ժամանա-

¹ «Քանզի ահա գտաւ որոգայթ իբրև զվարմ հաւորսաց ձգեալ ի մէջ ժողովրդեան ազգի իւրոյ՝ ըմբռնել գտխմարս և զպարզամիտս ի մարդկանէ, որք չարեաց ի չարիս վերացեալ էլին. ի պատկերամարտութենէ ի խաչամարտութիւն և քրիստոսատեցութիւն, և անտուստ յանաստուածութիւն և դիւապաշտութիւն» («Տեառն Յովհաննու Իմաստասիրի Աւձնեցոյ Մատենագրութիւնք», էջ 80): Հովհան Օձնեցու երկի այս հատվածը սովորաբար վերագրվում է պավլիկյանների գաղափարական էվոյուցիային, մինչդեռ տվյալ դեպքում խոսքը վերաբերում է նրանց թակարդում հայտնված մարդկանց գաղափարական դեգերումներին:

² «Տեառն Յովհաննու Իմաստասիրի Աւձնեցոյ Մատենագրութիւնք», էջ 80: Կարելի է ենթադրել, որ Օձնեցին իր երկը գրել է մինչև կաթողիկոս ձեռնադրվելը, հակառակ դեպքում,

կաշքջանում «թլպատված բոնակալների» հետ դաշնակցել են պավլիկյանները, ուստի պետք է ենթադրել, որ տվյալ դեպքում Օձնեցու խոսքը առավելապես վերաբերում է պավլիկյաններին: Փաստորեն, վերջիններս կարողացել են իրենց շուրջը համախմբել զանազան «տխմարների ու համբակների», պարզամիտների ու անգետների, որոնք սկսել են եկեղեցուն մեղադրել Աստծո մարդացած Բանի պատկերը կենդանագրելու, այսինքն՝ կռապաշտության ու նյութապաշտության մեջ: Իսլամական մատյաններից ազդվելու փաստը վկայում է այն մասին, որ այդ ժամանակաշրջանի պատկերամարտական գաղափարախոսության ձևավորման վրա որոշակի ազդեցություն է ունեցել նաև մուսուլմանական կրոնը, որն սկզբունքորեն մերժում է պատկերապաշտությունը և մասնավորապես Աստծուն մարդակերպական հատկություններով պատկերելու գաղափարը:

«Ընդդեմ պառլիկեանց» աշխատության ներածական մասից հետո Օձնեցին քննարկում է պատկերապաշտության դեմ պատկերամարտների բերած այն առարկությունը, որ Հին Կտակարանը արգելում է Աստծո պատկերումը, մերժում է սրբապատկերները, ուստի պատկերապաշտությունը կռապաշտություն է: Ընդամին, պատկերամարտները օգտագործում են աստվածաշնչյան մարգարեների այն խոսքերը, որոնք ասվել են հեթանոսական կռապաշտությունը մերժելու նպատակով: Օձնեցու կարծիքով՝ պատկերապաշտության հակառակորդները ինեղաթյուրում են աստվածաշնչյան մտքերը և չեն ուզում տեսնել քրիստոնեական աստվածապաշտության և հեթանոսական բազմաստվածության միջև առկա տարբերությունները: Քրիստոնյա աստվածապաշտները պաշտում են Աստծո Որդու՝ Քրիստոսի պատկերը և հաղթության նշանը՝ խաչը, իսկ հեթանոսները պաշտում են աստվածներ դարձված տարբեր երևույթներ, կենդանիներ ու իրեր: Օձնեցին վերհանում է հեթանոսական բազմաստվածության և հեթանոսների կողմից նյութական տարբերի, կենդանիների, տարբեր երևույթների ու առարկաների աստվածացման սոցիալ-մարդաբանական ու իմացաբանական արմատները: Ըստ Օձնեցու՝ տարբեր են հեթանոսների և նրանց հետևորդների պաշտամունքները, բայց դրանք ունեն մեկ ընդհանուր անուն՝ կռապաշտություն: Անցնելով հակահարձակման՝ Օձնեցին գրում է, թե կռապաշտներ են նաև պատկերամարտները, ովքեր տարբեր ճանապարհներով՝ անհավատ մտածումներով, լեզվագարներին բնորոշ ավելորդաբանություններով, կեղծիքներով, զրպարտանքներով ու բամբասանքներով, փորձում են աղավաղել քրիս-

նա, նկատի ունենալով Բյուզանդիայի կայսեր՝ Լևոն Գ Իսավրացու հակապատկերապաշտական և պավլիկյանների հետ մերձենալու քաղաքականությունը, պիտի շեշտեր պավլիկյանների՝ ոչ միայն արաբների, այլև բյուզանդացիների հետ դաշնակցության մասին: Բացի այդ, դառնալով կաթողիկոս, ինքը դաշնակցեց արաբների հետ, ուստի հազիվ թե նրանց համարեր «թլպատված բոնակալներ», իսկ նրանց կրոնական գրքերը՝ «ստվերագիր ու առասպելապատում մատյաններ»:

տոնեական ուսմունքը: Փաստորեն, իր երկի այս հատվածում Օձնեցին չի արտաբերում պավլիկյանների անունը և նրանց չի առանձնացնում «հետին քարոզիչներին» ու «խավարամիտներին» խառնամբոյս բազմությունից, որոնց միավորման հիմքում ընկած է պատկերամարտությունը: Անկախ իրենց ծագումից ու գաղափարներից, այդ պատկերամարտները պատկերապաշտներին մեղադրում են կռապաշտության մեջ:

Իր աշխատության մեկ այլ դրվագում, դարձյալ անդրադառնալով եկեղեցու գաղափարական հակառակորդներին, Օձնեցին գրում է, որ «սատայանական ուսմունքի» կրողների մասին դժվար է ամեն ինչ իմանալ, որովհետև ժողովվելով մի տեղում՝ նրանց «ամբարշտության հեղեղներից» գոյացել է ծով: Ինչպես գորտերը, իրենց մարմնի անդամները թաքցնելով ջրում, բերանները դեպի դուրս, ձայն են արձակում՝ հայտնի լինելով և մնալով անհայտ, այդպես էլ այդ ժանտագործ ու տղմասեր մարդիկ են, որոնք միմյանց մոտ պղծություններ են անում, իսկ ուղղադավան հավատացյալների մոտ սխալվրեպ ու պատրող խոսքերով ձևանում անգետ ու անմեղ: Նման մարդկանց միավորումը բնական է, որովհետև ճշմարտությունից հեռացածները սովորաբար ձգտում են իրար միանալ: Այս դեպքում Օձնեցին արդեն ակնարկում է, թե ում նկատի ունի: «Մատանայական ուսմունքի» ներկայացուցիչներից են ինչպես նախկին մծնեղության բեկորները (պավլիկյանները), որոնք, Ներսես հայրապետի կողմից արժանանալով հանդիմանանքի, թաքնվել էին հայոց աշխարհի տարբեր վայրերում, այնպես էլ որոշ պատկերամարտներ, որոնք, կշտամբվելով Աղվանից կաթողիկոսներից, գաղթելով միացել էին պավլիկյաններին: Նրանց միավորմանը նպաստեցին «թլպատված բռնակալները» արաբական իշխանությունները: Այս կապակցությամբ Օձնեցին գրում է, թե քանի դեռ նրանք չէին գտել «դերաքրիստոսի»՝ հակաքրիստոսի առաջնորդներին (իմա՝ իսլամադավան կառավարողներին, արաբներին), վախենում էին քրիստոնեական կրոնից: Բայց երբ գտան նրանց, դուրս սողալով՝ հարձակվեցին և կենտրոնացան միջնաշխարհի ու երկրի ժողովրդաբնակ վայրերում ինչպես բազմաթիվ անգղեր նեխած դիակի մի պատառի վրա և հանդգնեցին իրենց անվան աղտեղությունը փաթաթել հույսով երկնային բարիքներին ձեռք մեկնածների վրա:

Իր երկի այս հատվածում Օձնեցին, նկատի ունենալով պատկերապաշտների դեմ ուղղված մեղադրանքները, քննարկում է աստվածապաշտությանն ու նյութապաշտությանը, Քրիստոսի մարդեղացմանը, Նախատիպի ու պատկերի հարաբերակցությանն առնչվող հարցեր: Պատկերամարտներն ու կռապաշտության անունից հանդես եկողները պնդում են, գրում է նա, որ պատկերապաշտությունը նյութապաշտություն է և ոչ թե աստվածապաշտություն, որ պատկերները Քրիստոսին ներկայացնում են որպես մարդու և ոչ թե որպես Աստծու, որ պատկերապաշտները աստվածապաշտության կարգերը կատարում են նյութական կառույցների ու առարկաների՝ եկեղեցիների, սեղանների, խաչերի, պատկերների միջոցով, և այս տե-

սանկյունից տարբերությունն չկա, օրինակ, հեթանոսական տաճարի, մեհենական բազիլիկների և եկեղեցու միջև: Օձնեցու կարծիքով՝ ի տարբերություն նյութապաշտ-կոռապաշտների, ճշմարիտ հավատացյալների համար պաշտամունքի առարկա են դառնում ոչ թե առհասարակ նյութը կամ նյութական բոլոր իրերը, այլ այն իրերը, որոնց վրա պատկերված են Քրիստոսն ու Խաչը, և որոնց մեջ կան աստվածային գորությունն ու ներգործությունը: Երկրպագելով Քրիստոսի պատկերն ու Նրա խաչը՝ ուղղադավան հավատացյալները դրանց միջոցով երկրպագում են Քրիստոսին, տեսանելիի ու նյութականի միջոցով հաղորդակից լինում անտեսանելիին ու աննյութականին, տեսանելիի մեջ մտածում դրանում պարփակված անտեսանելիի մասին:

Իր աշխատության վերջնամասում Օձնեցին երրորդ անգամ անդրադառնում է ուղղափառ հավատից շեղվածներին կամ «կոռապաշտության անունից դատողներին»: Դարձյալ նա անվանապես չի հայտնում նրանց ով լինելու մասին: Անհայտ է մնում նաև Օձնեցու մատնանշած «իմաստության պարսատիկով ջախջախված» պատկերամարտների ու կոռապաշտների «վեհագոյն» ու «գերակացեալ» վարդապետության անունը կամ «չար պաշտամունքի ամբարտավան գլուխը»: Հայոց կաթողիկոսի կարծիքով՝ ուղղադավան հավատին ընդդիմացողները միմյանց դեմ մարտնչող, իրարից տարբեր ու թշնամի վարդապետություն ունեցող «այլազգի գնդեր» են, որոնք ոչ միայն չեն հավատում քրիստոնյաների աստվածապաշտությանը, այլև փորձում են աստվածապաշտներին իրենց ձայնակից ու համախոհ համարել: Մակայն, գրում է Օձնեցին, մենք այդ երկուսից այնքան ենք հեռացել, ինչքան լույսը՝ խավարից: Ովքե՞ր են այդ «այլազգի գնդերը», որոնք «ամբարտավանությամբ մարտահրավեր են նետում» ուղղադավան հավատացյալներին և փորձում են տարբեր ճանապարհներով հասնել «անհասանելի մարդեղութեան Բանին»: Եթե Բանի մարդեղացման ժխտումն է նրանց պաշտամունքի «վեհագոյն» ու «գերակացեալ» գլուխը, ապա նշանակում է, որ այդ երկու «գնդերի» ուսմունքների գաղափարական հիմքը երևութականությունն է, որի քրիստոսաբանական վարդապետությունը տեսականորեն ու գործնականորեն կարող է հանգեցնել պատկերամարտության: Այսպիսով, աստվածապաշտությունն ու պատկերապաշտությունը մերժողների նկատմամբ վերը բերված երեք անդրադարձումներից ակնհայտ է դառնում, որ Օձնեցու «Ընդդեմ պառիկեանց» աշխատությունն ուղղված է ոչ միայն և ոչ այնքան պավիլիյանների, որքան առհասարակ պատկերամարտների ու պատկերապաշտությունը կոռապաշտություն անվանողների և Բանի մարդեղացումը «առ աչօք» համարողների (երևութականների) դեմ:

Այժմ անդրադառնանք խնդրո առարկա հարցի վերաբերյալ հետազոտողների կարծիքներին: Մասնագիտական գրականության մեջ տարածված է այն տեսակետը, որ «Ընդդեմ պառիկեանց» երկը ուղղված է պավիլիյաններ-

րի դեմ: Ըստ մեկ այլ կարծիքի՝ այդ երկը «ուղղված է պատկերամարտ պավ-լիկյան աղանդի եւ պատկերամարտության դեմ առհասարակ»¹: Իսկ Եղ. վրդ. Հովհաննիսյանի կարծիքով՝ Օձնեցին այդ երկում «գիտնականորեն կը հերքէ սրբոց պատկերաց յարգութեան կոռպաշտութիւն համարիլը և կը ցուցնէ այն անհուն տարբերութիւնը՝ որ կայ կուռքերու և քրիստոնէայ պաշտամանց առարկայից և դիտմանց մէջ: Ճառս աւելի ժողովրդեան համար գրած է ուղղակի, զգուշացնելու համար մոլորեալ Մայրագոմեցիներէն...»²: Օձնեցու երկի բովանդակությունը հաստատում է հատկապէս այն կարծիքների իրավացիությունը, ըստ որոնց՝ այդ երկը ուղղված է առհասարակ պատկերամարտների և ի մասնավորի պավլիկյանների դեմ: Եթէ այդ երկը ուղղված է միայն պավլիկյանների դեմ, ապա ծագում է հետևյալ հարցը. մի թէ Օձնեցու ապրած ժամանակահատվածում պավլիկյանները այնքան տարածված էին Հայաստանում և այնպիսի վտանգ էին ներկայացնում, որ հայոց եկեղեցու աստվածաբանը հարկադրված էր նրանց դեմ հանդես գալու հատուկ աշխատությամբ: Այս շրջանում Հայաստանում պավլիկյանների տարածվածության և նրանց դեմ հայոց եկեղեցու կողմից գաղափարական պայքար մղելու հարցի վերաբերյալ գոյություն ունեն տարբեր կարծիքներ: Պատմական գիտությունների դոկտոր Ստ. Մելիք-Բախշյանը թեև նշում է, որ Արևելյան Հայաստանում տեղի ունեցած պավլիկյան շարժման մասին տեղեկությունները ընդհանրապես քիչ են, ըստ այդմ՝ պարզ չէ, թե ինչպիսի՞ ծավալ կամ ի՞նչ ընթացք է ունեցել այդ շարժումը, այնուհանդերձ կարծում է, որ VII դարի վերջերին և VIII դարի սկզբներին Հայաստանում աշխուժացել է պավլիկյան շարժումը: Չնշելով այդ աշխուժացման դրսևորման ձևերը՝ նա կարծում է, որ այն պայմանավորված էր մի կողմից «արաբական իշխանությունների՝ նրանց նկատմամբ ցույց տված որոշ հովանավորությամբ, որով արաբներն աշխատում էին պավլիկյանների միջոցով պայքարել բյուզանդական ազդեցության դեմ Հայաստանում, իսկ մյուս կողմից՝ Հայոց եկեղեցին զբաղված լինելով Աղվանքի եկեղեցու հարցերով և Քաղկեդոնի ժողովի հետևանքով առաջացած վեճերը լուծելով, հարկ եղած ուշադրություն չէր կարողանում նվիրել պավլիկյանների դեմ մղվող պայքարին»³: Սակայն սպասողական վիճակը չի հարատևում երկար: Հայոց եկեղեցին, այլևս չկարողանալով հանդուրժել իր թշնամիների գործունեությունը, սկսում է գործնական (նկատի ունի Դվինի եկեղեցական ժողովում ընդունված ԼԲ կանոնը) և գաղափարական (նկատի ունի Հովհան Օձնեցու «Ընդդեմ պաղիկեանց» երկը) պայ-

¹ «Հայ եկեղեցու սուրբ կաթողիկոսները», հրատ. պատրաստ., խմբագր., առաջաբան եւ ծանոթ.՝ Արարատ քին. Պողոսյան, Վաղարշապատ, 2017, էջ 149: Տե՛ս նաև **Եզնիկ քին. Պետրոսյան**, Հայ եկեղեցու պատմություն, մասն Ա, Էջմիածին, 1990, էջ 67-68:

² **Յովհաննեսեան Ե.**, Աստուածաբանական տեսութիւն մը Օձնեցոյ «Ընդդեմ երեսութականաց» ճառին // «Բազմավեպ», 1922, թիվ 5, էջ 133:

³ **Մելիք-Բախշյան Ստ.**, Պավլիկյան շարժումը Հայաստանում, Երևան, 1953, էջ 151-152:

քար մղել նրանց դեմ: Նրա կարծիքով՝ հայտնի չէ, թե Հովհան Օձնեցու միջոցառումները ի՞նչ ձևով և մինչ ե՛րբ կիրառվեցին: Մի բան միայն պարզ է, որ Դվինի ժողովում և Օձնեցու աշխատության մեջ հիշատակված պավլիկյանները հետագայում այլևս չեն հիշատակվում որպես վտանգավոր ուժ Արևելյան Հայաստանի տիրող դասակարգերի համար: Հակադրվելով Բ. Մարգիսյանի կարծիքին՝ Ստ. Մելիք-Բախշյանը գտնում է, որ Օձնեցին ոչ թե բնաջնջեց պավլիկյաններին, այլ միայն ճնշեց¹: Պավլիկյանների շարժման մասին Հ. Բարթիկյանը գրում է, որ VIII դարի սկզբում այնքան հուժկու է դառնում պավլիկյան շարժումը, որ «Հայոց կաթողիկոս Հովհան Օձնեցին անհրաժեշտ է գտնում առանձին ճառ գրել պավլիկյանների և նրանց ուսմունքի դեմ, անվանարկել նրանց վարդապետությունը, ժողովրդական զանգվածներն աղանդից հեռու պահելու մտահոգությամբ»²: Օձնեցիագետ Մ. Պապյանը, հենվելով հայ և բյուզանդական սկզբնաղբյուրների, պավլիկյանների մասին բազմալեզու հետազոտությունների վրա, թեև նշում է, որ VII-VIII դարերում Հայաստանում գրեթե չկային պավլիկյան համայնքներ, որ պավլիկյանները մեծաթիվ չէին, իսկ նրանց դեմ Հովհան Օձնեցու ձեռնարկած միջոցառումները ընդամենը կանխարգելիչ բնույթի էին, որ Օձնեցին «պայքարում էր ոչ թե ուղղակիորեն պավլիկյանների դեմ, այլ նրանց, ովքեր որևէ շփման կամ հարաբերության մեջ կմտնեին պավլիկյանների հետ», այնուհանդերձ, կարծես ինքն իրեն հակասելով, գրում է նաև հետևյալը. «Իսկ Հայաստանում, Հովհան Օձնեցու կաթողիկոսության սկզբում, արդեն պավլիկյան շարժումը բավական լուրջ անհանգստությունների տեղիք էր տալիս: Քանզի, ինչպես նշում է Հովհան Օձնեցին, պավլիկյանները «յաշխարհամէջս եւ ի ժողովրդաբնակս համարձակեցան յարձակել տեղիս»: Ակտիվացնելով իրենց գործունեությունը Հայաստանում պավլիկյանները հասարակական վտանգ էին ներկայացնում: Հայաստանի եւ հայ եկեղեցու համար պավլիկյանների դեմ պայքարն, իր կարեւորությամբ, չէր զիջում քաղկեդոնականության դեմ մղվող պայքարին, քանի որ երկուսն էլ հարվածում էին միեւնույն կետին՝ ցանկանալով խախտել հայ եկեղեցու ամբողջականությունը եւ պառակտել այն»³:

Եթե իսկապես Հայաստանում չկային պավլիկյան համայնքներ, և պավլիկյաններն էլ մեծ թիվ չէին կազմում (Օձնեցու այն վկայությունը, որ ուղղափառ հավատից մոլորվածները «յաշխարհամէջս եւ ի ժողովրդաբնակս համարձակեցան յարձակել տեղիս», վերաբերում է ոչ միայն նախկին մծնեղության բեկորներին, այսինքն՝ պավլիկյաններին, այլև նրանց միացած պատկերամարտներին և այլ աղանդավորական խմբերին), ապա մի թե այդքան մեծ

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 155:

² **Բարթիկյան Հ. Մ.**, Պավլիկյան շարժումը Հայաստանում VII-IX դարերում // «Հայ ժողովրդի պատմություն», հ. 2, Երևան, 1984, էջ 394:

³ **Պապյան Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 87:

վտանգ էին ներկայացնում Հայոց եկեղեցու համար, որ դրա նշանավոր աստվածաբանն ու կաթողիկոսը, իրական հակառակորդներին (օրինակ՝ երևութականներին կամ քաղկեդոնականներին) թողած, պետք է ուժերի լարումով հանդես գար ոչ այնքան մեծ ուժ ներկայացնող գաղափարական հակառակորդի (պավլիկյանների) դեմ: Իհարկե, այս հարցադրումից չի բխում, թե Հայաստանում պավլիկյաններ չկային, և Հայոց եկեղեցին պավլիկյաններից ու առհասարակ տարատեսակ աղանդավորներից չպետք է զգուշանար և չձեռնարկեր կանխարգելիչ միջոցառումներ: Այդուհանդերձ, առայժմ չունենք պատմական մի սկզբնաղբյուր, որում արձանագրված լիներ Օձնեցու կողմից հատկապես պավլիկյանների ճնշման որևէ դեպք: Ըստ այսմ հարկ է նկատել, որ, **նախ**, Օձնեցու երկից բնավ չի երևում, որ պավլիկյան շարժումը դարձել է «հուժկու»: Այդպիսին լինելու համար առնվազն հարկավոր էին պավլիկյանների համայնքներ և նրանց կողմից կազմակերպված ելույթներ, իսկ ըստ պատմական սկզբնաղբյուրների՝ Արևելյան Հայաստանում VIII դարի սկզբներին չեն եղել ո՛չ պավլիկյան համայնքներ և ո՛չ էլ պավլիկյանների ելույթներ, հետևաբար չէր կարող լինել պավլիկյան «աշխուժացած» կամ «հուժկու», ուժեղ ու կազմակերպված աղանդավորական շարժում: Բայց եղել են պավլիկյաններ և նրանց շուրջ համախմբված աղանդավորների, հերետիկոսների ու հերձվածողների մի խառնամբոխ, որոնց միավորում էր մի «սատանայական ուսմունք»՝ պատկերամարտությունը: Կարող ենք ենթադրել, որ Օձնեցու ապրած ժամանակաշրջանում պավլիկյանությունը դեռևս ձևավորված չէր որպես առանձին դիմագիծ ունեցող գաղափարական շարժում:

Երկրորդ, հասկանալի է, որ Օձնեցին չէր կարող «անշեղորեն իրականացնելով տիրապետող դասակարգի պատվերը»՝ «դաժանորեն ճնշել» պավլիկյանների ելույթները, որովհետև, նախ, այդ շարժումը ֆիզիկապես ճնշելու համար հարկավոր էին գորք կամ պատժիչ ջոկատներ, ինչը եկեղեցին չուներ: Ըստ Օձնեցու՝ պավլիկյաններն ու պատկերամարտները հավաքվել էին երկրի միջնամասում՝ Ջրկա ավանում, որը, համաձայն որոշ տվյալների, գտնվում է Նփրկերտի կամ Տիգրիս և Եփրատ գետերի ակունքների մոտ¹: Դվինից Ջրկա հասնելու և պավլիկյան բնակչության նկատմամբ հաշվեհարդար տեսնելու համար Հայոց եկեղեցին հազիվ թե ունենար անհրաժեշտ ու բավարար միջոցներ նման կարգի «խաչակրաց արշավանք» ձեռնարկելու համար:

Երրորդ, Հայոց եկեղեցին պավլիկյաններին ճնշելու համար կարող էր դիմել արաբական իշխանություններին: Այս հարցի վերաբերյալ մասնագետները արտահայտել են հակադիր տեսակետներ: Բ. Մարգիսյանի կարծիքով՝ Օձնեցին այնքան մեծ ազդեցություն ուներ արաբական իշխանավորների

¹ Տե՛ս **Պապյան Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 97:

վրա, որ կարողացավ երբեմնի պավլիկյանների համախոհ Վլիթ ոստիկանին համոզել պավլիկյաններին հալածելու երկրից¹: Հայոց եկեղեցին այդ հարցում չէր կարող համագործակցել արաբ նվաճողների հետ, որովհետև վերջիններս պավլիկյաններին օգտագործում էին ընդդեմ բյուզանդացիների: Ըստ Ն. Բարթիկյանի՝ Օձնեցին չէր կարող ո՛չ համագործակցել արաբների հետ և ո՛չ պավլիկյանների նկատմամբ վարել «դաժան» քաղաքականություն, որովհետև պավլիկյանները արաբների դաշնակիցներ էին, հետևաբար պավլիկյաններին ճնշելու համար հարկավոր էր արաբների թույլտվությունը²: Այսպիսով, առասպելական պետք է համարել այն կարծիքը, ըստ որի՝ Օձնեցին իբր «ահարկու Ջարդարար» կամ «Մեծ Հավատաքննիչ», բնաջնջեց, արմատախիլ արեց կամ դաժանորեն ճնշեց ու գաղափարապես «խեղդեց» պավլիկյան շարժումը:

Պավլիկյանների նկատմամբ Օձնեցու վերաբերմունքի մասին հայտնի են երկու հավաստի փաստեր. Ա) 719 թ. Դվինի V եկեղեցական ժողովը ընդունել է ԼԲ կանոնը, որը բարեպաշտ հավատացյալներին պատժի սպառնալիքով հորդորում էր հեռու մնալ (չշփվել, չխոսակցել, երթուզալ չունենալ, չբարեկամանալ, օթևան չտրամադրել և այլն) պավլիկյաններից: Իսկ ովքեր կփորձեին խախտել այս արգելքը, ապա «պարտ է զայնպիսիսն խոշտանկել, և ծանր պատուհաս ի վերայ անել, մինչև զգաստացին և առողջացին ի հաւատս»³: Այս կանոնից դժվար է եզրակացնել, որ Օձնեցին «դաժանորեն» բնաջնջել կամ ճնշել է «չարադանդ մծղնեականների փշրանքներին», այն է՝ պավլիկյաններին, ընդհակառակը, դրանով պատիժներ են սահմանվում ոչ թե վերջիններին, այլ նրանց հետ շփվող անգետ կամ ըմբոստ հավատացյալների համար: Այսինքն՝ Դվինի ժողովի ԼԲ կանոնը ուղղված է ոչ թե պավլիկյանների, այլ նրանց հետ շփվողների դեմ, հետևաբար տեղին չէ պնդել, թե այդ կանոնով Օձնեցին «կատաղի ու դաժան» պայքար սկսեց կամ «հատուկ

¹ Տե՛ս **Սարգիսեան Բ.**, Ուսումնասիրություն մանիքեա-պաղիկեան թոնդրակեցիներու աղանդին եւ Գր. Նարեկացոյ Թուղթը, Վենետիկ, 1893, էջ 57: Ի դեպ, այս չստուգված փաստի հիման վրա մերօրյա որոշ «ազատախոհ» ու «ավանդաքանդ» մտածողներ կարծում են, որ Օձնեցու զլխավորությամբ Հայոց եկեղեցին արաբների ձեռքով խեղդամահ է արել պավլիկյան բարենորոգչական շարժումը. «Արաբները սիրահոժար հալածեցին պավլիկյաններին, նրանց առաջնորդը սպանվեց մարտում, իսկ դավանանքին հավատարիմ մնացած «աղանդավորները» ողջ-ողջ այրվեցին խարույկի վրա»: Պարզվում է՝ արաբական ու բյուզանդական իշխանությունները Հայոց եկեղեցու կամակատարներն էին, որովհետև եկեղեցու «հորդորով բյուզանդական կայսրերը, արաբ ոստիկանները ավելի քան երկու հարյուր տարի պավլիկյաններին խարանեցին, այրեցին խարույկների վրա, մորթեցին, սպանեցին զենքը ձեռքին» (տե՛ս **Պեպանյան Ա.**, Կոնսերվատիվ հեղափոխություն, Երևան, 2007):

² **Բարթիկյան Ն. Մ.**, Հայ-բյուզանդական հետազոտություններ, հ. 2, Հոդվածներ օտար լեզուներով, Երևան, 2002, էջ 139: Տե՛ս նաև **Միրումյան Կ. Ա.**, Հովհան Իմաստասեր Օձնեցու սոցիալ-փիլիսոփայական հայացքները // **Արևշատյան Ս. Ս., Միրումյան Կ. Ա.**, Հայոց փիլիսոփայության պատմություն: Հին շրջան և վաղ միջնադար, Երևան, 2007, էջ 529:

³ «Տեսոն Յովհաննու Իմաստասիրի Աւձնեցոյ Մատենագրութիւնք», էջ 76:

որոշում ընդունեց» պավլիկյանների դեմ: Այդ կանոնի բնույթից կարելի է եզրակացնել, որ Հայոց եկեղեցու համար պավլիկյանները ֆիզիկական առումով «անձեռնմխելի» էին, ուստի նրա կանխարգելիչ գործողությունները վերաբերում էին պավլիկյանների հետ շփվողներին:

Բ) Մյուս փաստն այն է, որ Օձնեցին գրել է «Ընդդեմ պաղիկեանց» երկը, ինչից նույնպես չի բխում, որ նա «դաժանորեն» բնաջնջել-ճնշել է կամ որևէ ֆիզիկական բռնություն է գործադրել պավլիկյանների նկատմամբ: Անհավատալի բան է, որ մի կանխարգելիչ կանոնով և մի խրթին ճառով Օձնեցին կարողանար այնպես արմատախիլ անել պավլիկյաններին, որ նրանք մի քանի տարի հետո վերանային Հայոց եկեղեցու տեսադաշտից: Պավլիկյանների խորհրդավոր անհետացման հիմնական պատճառները թերևս այն են, որ, նախ, Հայաստանում նրանք սակավաթիվ էին, երկրորդ, դեռ կազմակերպված ուժ չէին, երրորդ, Արևելյան Հայաստանում եղածներն արաբների հորդորով տեղափոխվում և կենտրոնանում էին արաբ-բյուզանդական սահմանամերձ գոտիներում:

Եթե Օձնեցու «Ընդդեմ պաղիկեանց» երկը ուղղված է միայն պավլիկյանների դեմ, ապա հարց է ծագում, թե այն ինչ տեղեկություններ է հաղորդում պավլիկյանների ուսմունքի մասին: Նկատենք, որ «ընդդեմ» բառը կարող է ունենալ իմաստային տարբեր նշանակություններ: Օրինակ, Ա) ճառ ընդդեմ ինչ-որ բանի, տվյալ դեպքում ընդդեմ պավլիկյանների ուսմունքի: Այս պարագայում ենթադրելի է, որ պետք է շարադրվեն պավլիկյանների ուսմունքի դրույթները, և հերթականությամբ դրանք քննադատվեն ու հերքվեն, ինչը չենք տեսնում Օձնեցու երկում: Այլ խոսքով, ինչպես վերը նշվեց, հայոց կաթողիկոսի երկը քիչ թե շատ գոհացուցիչ տեղեկություններ չի հաղորդում պավլիկյանների ուսմունքի մասին: Պատահական չէ, որ մասնագետները¹, գրելով պավլիկյանների գաղափարախոսության կամ վարդապետության մասին, ըստ էության գրեթե մեջբերումներ չեն անում Օձնեցու երկից: Օրինակ, Ն. Բարթիկյանը, «Հայ ժողովրդի պատմություն» գրքում շարադրելով պավլիկյանների գաղափարախոսությունը, հղում է Օձնեցու երկը երկու անգամ՝ մի դեպքում նշելով, որ պավլիկյանները ընդունում էին Քրիստոսին, ավելին, իրենց համարում էին ճշմարիտ քրիստոնյաներ, իսկ բյուզանդացիներին արհամարհաբար անվանում էին հոռոմներ, այնուհետև շարունակում է. «Հովհան Օձնեցին իր ճառում գրում է. «Եւ զանուանն իւրեանց (պավլիկյաններին – Մ. Զ.) զախտախինս յանդգնեցան կախել զայնցանէ (քրիստոնյաների – Մ. Զ.), որ զերկնից բարութեանցն բունն հարեալ ունիցի

¹ Ст'у орինակ` Липшиц Е. Э., Павликианское движение в Византии в VIII и первой половине IX вв. // «Византийский временник», т. V, М., 1952, с. 49-72:

յուսով»¹: Երկրորդ դեպքում՝ նշելով, որ պավլիկյանները պատկերապաշտ-
ներին անվանում էին կռապաշտներ, նա տողատակում հղում է Օձնեցու
երկր: Ակնհայտ է, որ այս հղումները անուղղակի տվյալներ են հաղորդում
պավլիկյանների մասին, մանավանդ որ երկու դեպքում էլ Օձնեցին չի
գործածում «պավլիկյաններ» անունը:

Բ) Ճառ ընդդեմ ոչ թե հակառակորդին (պավլիկյաններին) վերագրվող
ուսմունքի դրույթների, այլ ընդդեմ քննադատողի (եկեղեցական վարդապե-
տության և դավանաբանության) դեմ հակառակորդների կողմից ներկայաց-
րած մեղադրանքների: Օձնեցու երկն ուղղված է ոչ թե և ոչ այնքան եկեղեցու
գաղափարական հակառակորդների հայացքների քննադատությանը, այլ
որքան եկեղեցու կողմից պաշտպանվող պատկերապաշտության քննադա-
տողների բերած փաստարկների հերքմանը: Ինչպես իրավացիորեն նկա-
տում է օձնեցիագետ Մ. Պապյանը, «Հովհան Օձնեցու «Ընդդեմ պաղիկեանց»
ճառի հիմնական մասը նվիրված է պավլիկյանների կողմից եկեղեցուն
ուղղված պատկերապաշտության մեղադրանքների հերքմանը»²: Ինչպես
վերը ցույց տրվեց՝ ո՛չ միայն պավլիկյանների, այլև առհասարակ պատկերա-
մարտների կողմից Հայոց եկեղեցու պաշտպանած պատկերահարգության
դեմ բերվող մեղադրանքների հերքմանը: Այդ երկը ոչ այնքան «ընդդեմ» է,
որքան «ի պաշտպանություն»: Դա ավելի շուտ ճառ է՝ ի պաշտպանություն
պատկերապաշտության, քան պավլիկյանների ուսմունքի քննադատություն:
Պատկերամարտները «իրենց պիղծ շուրթերով» եկեղեցուն մեղադրում են
կռապաշտության և նյութապաշտության մեջ, իսկ Օձնեցին փորձում է ցույց
տալ, որ այդ մեղադրանքները չեն համապատասխանում իրականությանը,
որ ճշմարիտ քրիստոնեական դավանանքը ո՛չ կռապաշտական է և ո՛չ էլ
նյութապաշտական, այլ աստվածապաշտական ու ոգեպաշտական: Այս
իմաստով Օձնեցու երկին կպատշաճեր «**Ճառ ի պաշտպանություն պատկե-
րապաշտության**» վերնագիրը:

Որպեսզի պարզենք, թե Օձնեցու երկը ինչպիսի տեղեկություններ է հա-
ղորդում պավլիկյանների ուսմունքի մասին, այն համեմատենք պավլիկյան-
ների պատմության, հատկապես նրանց ուսմունքի մասին ամենամաքողա-
կան տեղեկություններ պարունակող Պետրոս Սիկիլիացու «Պիտանի պատ-
մություն» աշխատության հետ, որում IX դարում ապրած բյուզանդացի վա-
նականը առանձնացնում է պավլիկյանների վարդապետությանը բնորոշ վեց
կետ՝ ա) պավլիկյանները ընդունում էին բարի և չար աստվածների գոյու-
թյունը, բ) Մարիամին չէին համարում աստվածածին՝ կարծելով, որ Քրիս-

¹ Բարթիկյան Հ. Մ., Պավլիկյան շարժումը Հայաստանում VII-IX դարերում, էջ 401: Տե՛ս
նաև Միրումյան Գ. Ա., Պավլիկյան գաղափարախոսության աշխարհայացքային հիմքերը //
«Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1996, թիվ 2, էջ 134-144:

² Պապյան Մ., Նկատումներ Հայաստանում պավլիկյան շարժման վերաբերյալ //
«ՊԲՀ», 1999, թիվ 2-3, էջ 216:

տոսը իր մարմինը բերել է երկնքից, գ) ժխտում էին հաղորդման խորհուրդը, դ) ժխտում էին պատկերների և խաչի սրբությունը, ե) չէին ընդունում Հին Կտակարանը, մարգարեներին համարում էին ավագակներ, զ) եկեղեցին համարում էին սատանայական կառույց, իրենց համարում իսկական քրիստոնյաներ, իսկ մյուսներին՝ հերետիկոսներ¹: Այս վեց կետերից Օձնեցու երկում, ըստ էության, դիտարկվում է ընդամենը մեկը՝ պատկերների ու խաչի սրբության, դրանց զորության ու ներգործության ժխտումը, ընդ որում, այդ դրույթը VII-VIII դարերում պաշտպանում էին ոչ միայն պավլիկյանները, այլև տարբեր կարգի պատկերամարտներ՝ մծղնեականները, մանիքեականները, մարկիոնականները, երևութականները և այլք: Տեղին է նշել, որ երբ VI դարավերջին և VII դարասկզբին Վրթանես Քերթոզը քննադատում էր պատկերամարտներին, ապա պատմական ասպարեզում պավլիկյանները չկային, իսկ պատկերամարտների փաստարկների հերքման հարցում Քերթոզի և Օձնեցու երկերի միջև կան էական նմանություններ: Հետևաբար, այն դիտարկումը, թե այդ ճառի «հիմնական մասը նվիրված է պավլիկյանների կողմից եկեղեցուն ուղղված պատկերապաշտության մեղադրանքների հերքմանը», սխալ չէ, սակայն լրիվ չէ: Այդ հերքումը վերաբերում է ոչ միայն պավլիկյաններին, այլև առհասարակ նրանց ժամանակակից պատկերամարտներին՝ մանիքեականներին, մարկիոնականներին, մծնեականներին, երևութականներին և այլոց: Գ. Զարբհանալեանը, խոսելով Օձնեցու «Ընդդեմ պաղիկեանց» երկի մասին, գրում է, որ պավլիկյանները հերետիկոսներ էին, Պողոս Սամոսատացու հետևորդներ, որոնք, իրենց արքայակներ Մայրագոմեցու աշակերտ Մարգիսի, հուլիանականների, ապողինարների, մարկիոնականների, սաբելականների աղանդները «մեկի վերածելով», սկսեցին Հայաստանում քարոզել իրենց մոլորամիտ վարդապետությունը²: Իսկ ըստ Ե. Տեր-Մինասյանի՝ Արևելքում տարածված բոլոր աղանդները բխում էին մի սկզբնաղբյուրից՝ գնոստիկությունից, և շատ դեպքերում հնարավոր չէ դրանք իրարից տարբերել. «Բայց ոչ մի կասկած չի կարող լինել այն մասին, որ այդ աղանդները զանազան հանգամանքներում միացել են միմյանց հետ, և երբեմն մեկ, երբեմն տարբեր անուններով հանդես գալով պատմության մեջ՝ մեծամեծ հուզմունքների և շարժումների պատճառ են դարձել: Պետք է նկատի ունենալ նաև, որ պավլիկյանների աղանդի զարգացման և տարածման համար խիստ նպաստավոր հանգամանքներ էին ընդհանրապես պատկերամարտների շարժումը մի կողմից, իսկ մասնավորապես Հայաստանի

¹ Տե՛ս **Բարթիկյան Հ. Մ.**, Հայ-քրուզանդական հետազոտություններ, Հայերեն հոդվածներ, Երևան, 2002, էջ 428-429: Պավլիկյանների ուսմունքի մանրամասն շարադրանքը տե՛ս **Տեր-Մինասյան Ե. Գ.**, Միջնադարյան աղանդների ծագման և զարգացման պատմությունից, Երևան, 1968, էջ 121-124:

² **Զարբհանալեան Գ.**, Հայկական հին դպրութեան պատմություն, Վենետիկ, 1897, էջ 484:

համար իսլամը մյուս կողմից»¹: Այս իմաստով պավլիկյանները, ինչպես անուղղակիորեն վկայում է նաև Օձնեցին, պատկերամարտական շարժման մի մասն էին:

Այս կապակցությամբ չպետք է անտեսել այն հանգամանքը, որ Օձնեցու ժամանակաշրջանում Հայոց եկեղեցին պավլիկյաններից զատ ավելի վտանգավոր ու իրական գաղափարական հակառակորդ ուներ ի դեմս երևութականության: Պատահական չէ, այդ շրջանի հայ աստվածաբանների (Հովհան Օձնեցի, Խոսրովիկ Թարգմանիչ) ուշադրության կենտրոնում ոչ թե քաղկեդոնականության, այլ առավելապես երևութականության քրիստոսաբանության քննադատությունն էր: Պավլիկյանները, ինչպես վերը նշվեց, երևութականներ էին, քանի որ ըստ նրանց՝ Քրիստոսի մարմինը ոչ թե մարդկային, այլ երկնային ծագում ունի: Իր հետ երկնքից բերած մարմնով, ինչպես ջուրը խողովակի, պարզապես անցել է Աստվածածնի միջով: Ակնհայտ է, որ պավլիկյանները երևութականներ էին, սակայն Օձնեցին չի պարզաբանում, թե տվյալ հարցում ինչ տարբերություն կա նրանց և «իսկական» երևութականների միջև:

Ամփոփենք: Օձնեցու «Ընդդեմ պառիկեանց» երկի բովանդակության վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ այն ուղղված է նրանց դեմ, ովքեր աստվածապաշտությունն ու պատկերապաշտությունը չեն տարբերում կոապաշտությունից ու պատկերամարտությունից, չեն ընդունում Բանի մարդեղացման իրողությունը, սրբապատկերների ու Խաչի գորությունն ու ներգործությունը: Ուստի կարող ենք փաստել, որ Օձնեցու երկը ուղղված է ոչ միայն պավլիկյանների, այլև առհասարակ պատկերամարտության դեմ, և դրանում քննադատվում են պատկերամարտների՝ պատկերապաշտության դեմ բերվող պավլիկյանների, երևութականների և այլ հարանվանությունների մեղադրանքները: Այս իմաստով այդ երկին կպատշաճեին «Ճատ ի պաշտպանություն պատկերապաշտության» կամ «Ընդդեմ պատկերամարտից» խորագրերը: Այս պնդումը հիմք է տալիս Օձնեցու երկը դիտելու ոչ միայն և ոչ այնքան պավլիկյանների, որքան որպես ընդհանրական եկեղեցական գրականության մեջ պատկերամարտության դեմ ուղղված (Վրթանես Քերթոզի երկից հետո և Հովհան Դամասկացու «Երեք ճատ ...»-ից առաջ գրված) ամենաամփոփ աշխատությունը:

¹ **Տեր-Մինասյան Ե. Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 131: Ն. Մելիք-Թանգեանը կարծում է, որ «Օձնեցին մծղնեից աղանդը Պառիկեանների հետ միացնում է»: Տե՛ս **Մելիք-Թանգեան Ն.**, Հայ եկեղեցական իրաւունքը, հ. Ա, Շուշի, 1903, էջ 425:

Сейран Закарян – Иоанн Одзнеци как критик иконоборчества (рассуждения о трактате «Против павликиан»)

В статье обсуждается странный на первый взгляд вопрос о том, против кого выступал Католикос Армении Иоанн Имастаер Одзнеци (719-728) в трактате «Против павликиан», так как название книги ясно предполагает, что она должна быть направлена против павликиан. Однако эта книга не только не дает более-менее полное представление об истории павликианского движения, идеологии, религиозно-теологических принципов и философских идей, но также упоминает имя «павликиане» лишь единожды. По мнению автора, отношение Одзнеци к отвергающим богочитание и иконопочитание, выраженное в разных частях книги, выявляет, во-первых, то, что эта работа направлена не только и не столько против павликиан, сколько против иконоборцев и тех, кто считает иконопочитание идолопоклонством, а также против докетов, которые считают воплощение Слова иллюзорным; во-вторых, она направлена не на критику взглядов идеологических противников церкви (павликиан), а на отрицание аргументов критиков иконопочитания, защищаемого церковью. В этом смысле название книги не отражает ее содержания, и были бы более уместными названия: «Речь в защиту иконопочитания» или «Против иконоборчества». Следовательно, трактат Одзнеци должен рассматриваться не только и не столько как направленный против павликиан, сколько как одна из самых целостных работ против иконоборчества в церковной литературе (начиная с труда Вртанеса Кертоха и заканчивая «Тремя речами» Иоанна Дамаскина).

**Seyran Zakaryan – Hovhan Odznetci as a Critic of Iconoclasm
(Thoughts Concerning the Work “Against the Paulicians”)**

The article discusses the question, strange at first glance, concerning who the Catholicos of All Armenians Hovhannes Imastaser Odznetci (719-728) opposed to in his treatise “Against the Paulicians”, since the title of the book clearly suggests that it should be directed against the Paulicians. However, this book does not give a more or less complete picture of the history of the Paulician movement, its ideology, religious theological principles and philosophical ideas; moreover, the name “Paulicians” is mentioned there only once. According to the author, Odznetci’s attitude toward those who rejected worship of God and iconophilia, expressed in different parts of the book, reveals firstly, that his work is not as much against the Paulicians, but against iconoclasts and those who considered iconophilia as idolatry, as well as against the followers of Docetism who considered the Incarnation of the Word of God as merely an illusion, secondly, it is not aimed at criticizing the views of the ideological opponents of the church (the Paulicians), but at denying the arguments of the critics of iconophilia defended by the Church. In this sense, the title of the treatise does not reflect its content, and the titles “Speech in Defense of Iconophilia” or “Against the Iconoclasts” would fit better. Consequently, Odznetci’s treatise should be regarded not as much against the Paulicians, but rather as one of the most holistic works against iconoclasm in the common ecclesiastical literature (after Vrtanes Kertogh’s treatise and before John of Damascus’ “Three Sermons on the Dormition Feast”).